
ПАРАЛИНГВИСТИЧНА ЕТИКЕТНА КИНЕТИКА В БЪЛГАРСКАТА КНИЖОВНО-РАЗГОВОРНА РЕЧ

Обект на това изследване е устната диалогична реч, а целта е да се представят една част от наблюденията върху един от аспектите на свързване и поддържане единството на тази реч чрез паралингвистичните средства. Проблематиката на паралингвистиката е сравнително нова област, осъзната като перспективна в лингвистичните проучвания у нас през последните години (Вж. напр. Виденов, 1982; Ничева, 1987; Георгиева, 1989; Стефанова, 1991 г.). Изключително широка, паралингвистичната проблематика се засяга в настоящата работа с един от своите частни аспекти – паралингвистичните етикетни средства, и то в още по-частния аспект на паралингвистичната етикетна кинетика.

Етикетната кинетика тук се разглежда не просто като паралингвистичен компонент, а преди всичко като етикетен компонент в книжовно-разговорната реч. Основни понятия, които се използват, са:

1. Паралингвистична етикетна кинетика – понятието паралингвистична кинетика (от гр. глагол KINEO "движи",

"отмествам") обединява всички двигателни паралингвистични знаци като невербални средства-сегменти. Това са различните видове паралингвистични жестове, мимики и движения на тялото (Стефанова, 1991, с. 18), т. е. функционално свързани с вербалните, като невербалните средства са вторична система на устното речево общуване. В етикетната кинетика се обобщават само онези от паралингвистичните средства, които имат етикетно предназначение в акта на речевото общуване днес.

2. Паралингвистичната етикетна кинема (ПЕК) – термин за обобщено предаване на паралингвистичните единици с двигателен характер и с етикетна функция. Паралингвистичната етикетна кинема е единица на етикетната кинетика като част от паралингвистичната система.

3. Българската книжно-разговорна реч е "устната реч на носителите на книжовния език, която се отличава с непринуденост и спонтанност" (Йосифова, 1991, с. 51). Основна единица за проучване при него е диалогичното единство, което се изгражда от реплики-стимули и реплики-реакции (напр.: Запознайте се... – Приятно ми е...; Разрешете да Ви представя... – Радвам се да се запозная с Вас... – Мога ли да Ви запозная с... – Драго ми е... и т. н.).

Проведено бе изследване, което има за задача да опише и характеризира българската паралингвистична етикетна кинетика в система, отчитайки спецификата на всяка една от дванадесетте типизирани тематични ситуации на българския етикет: на обръщение и привличане на внимание, на поздрав, на прощаване, на извинение, на молба, на покана и предложение, на съчувствие и съболезнование, на комплимент. Предлагащото тук изследване, като част от него има за цел да регистрира и "паспортизира" паралингвистичните етикетни форми във функционално-семантичната ситуация на запознаване.

1. Тематичната етикетна ситуация на запознаване в българския етикет по типова определеност, в емоционално-

експресивен план, е за засилена вежливост, заедно със ситуациите на поздравления и на пожелания. Запознаването е необходимо в случаите, когато се установяват контакти с непознати и е неизбежно, когато се предполага, че този контакт ще бъде нееднократен, или когато целта на общуването не може да се постигне, без да се познават събеседниците помежду си.

Запознаването може да бъде осъществено само от двете общуващи заинтересовани лица или чрез трето лице – техен общ приятел или познат, т. е. чрез посредник или без посредник. У нас в ситуация на запознаване обикновено участват трима, като подборът както на вербалната етикетна формула (ВЕФ), така и на паралингвистичната етикетна кинема (ПЕК) се извършва, като се отчита в най-голяма степен целта на запознанството, възрастта на общуващите, социалната им принадлежност.

При изследването на ПЕК в българската книжовно-разговорна реч е актуална методика, която определяме като контекстуално-динамична. Основният метод, който тя използва, е психологическият алгоритъм. Приетият психологически алгоритъм е оперативно обобщение на други, предлагани в научната литература (Вж. Виденов, 1982, с. 30-31). Интегрален по своята природа, той е актуализиран чрез четирите си компонента:

1. Ситуационен комплекс, който се осъществява в реален (дейностен) план и в мисловен план. Отчита се и стилната сфера, т. нар. ситуационна тоналност.
2. Субстанционната природа на ПЕК – жестова, мимическа, телодвигателна или техен комплекс.
3. Функционална значимост – функцията на компенсация или на синхронизация на вербалния етикетен знак (т. е. на ВЕФ).
4. Прагматическа целесъобразност, която конкретизира мотивираността на употреба на дадена ПЕК в конкретното диалогично единство.

Приетият психологически алгоритъм обобщава функционално факторите, които влияят върху етикетната реализация на вербалния и невербалния компонент при зрително-слуховото речево общуване. Първият компонент, "съвкупност от реални отношения на условията във времето, пространство и предметното обкръжение, служещи като своеобразен тематичен индекс на цялата комуникация" (Колшански, 1974, с. 59), е единство от реална (дейностна) част, която се отнася към реалната материална среда, и мисловна част, която се отнася към социалния статус на комуникантите. Изследователят може да експлицира само една част от елементите на ситуационния комплекс, защото голяма част от тях съществуват имплицитно и за адресата, и за адресанта, но не и за страничен наблюдател.

Втори съществен фактор за избора на паралингвистичната етикетна кинема е субектът, който обаче се проявява на фона на ситуационния комплекс. Субектът дава информация не само за субстанционната природа на кинемата, но и за стилната сфера, наречена в работата ситуационна тоналност, която се отчита по четиристепенна скала на: висока, неутрално-официална, неутрално-битова и фамилиарна.

При определяне на субстанционната природа на паралингвистичната етикетна кинема като втори компонент се отчита материалният носител, и то в неговата динамика. Задължително се посочва жестовата, телодвигателната, мимическата или комплексната му природа.

Прагматическата целесъобразност изисква мотивация на целенасочената употреба на съответната кинема в конкретния ситуационен комплекс. Специално внимание се отделя на ритуалните кинемати, както и на международните кинемати, проникнали в българския етикет.

При отчитане на третия компонент – функционалната значимост на дадена етикетна кинема се търсят: първо, нейните конкретни функции при реализацията на етикета (на синхрон с вербалната етикетна формула или на компенсацията

й), а след това – нейният приблизителен семантичен еквивалент.

Фреквентността на дадена етикетна кинема се изразява количествено, според честотата ѝ на употреба в записаните устни диалогични етикетни единства.

В диалогичните етикетни единства паралингвистичният сегмент се записва на действителното му място. Това налага и някои предварителни уговорки, които се изразяват в следното:

1. Със символ "жжжжж" (поредица шест графеми "Ж") се означава наличие на жестова кинема на съответното място.

2. Със символ "мммммм" (поредица от шест графеми "М") се означава наличие на мимическа кинема на съответното място.

3. Със символ "тттттт" (поредица от шест графеми "Т") се означава наличие на кинема – телодвижение на съответното място.

4. Ако паралингвистичният етикетен сегмент се реализира едновременно с даден вербален сегмент, те се записват заедно един над друг: отдолу е символът на кинемата, за да се подчертае второстепенното ѝ значение на акта на комуникацията.

5. Със символ "..." (три точки) се отбелязва значеща пауза.

6. Със символ "(...)" (три точки в скоба) се означава пропуснат текст, несъществен за етикетната ситуация, т. е. нерелевантен отрязък.

7. Буквените означения К-А и К-Б следва да се отчитат като "комуникант първи" и "комуникант втори".

При функционално-семантичното ситуативно изследване се включват различни сфери, обстановки, тоналности на общуване и комуниканти от различни социуми и възрастови групи.

От есцерпираните 100 диалогични етикетни единства за запознаване от книжовно-разговорната реч, днес у нас се

извеждат шест ПЕК, всяка от които се "паспортизира" във функционален план чрез компонентите на приетия психологически алгоритъм. Това са:

1.1. С и т у а ц и о н е н к о м п л е к с: Магазин за платове. Една от продавачките (К-А), на около 25-30 г., привлича зад щанда една клиентка, води я към склада на магазина. Пътюм я представя на (К-Б) колежката си, заета в момента с измерване на парче плат. Двете продавачки изглеждат връстнички и в добри приятелски отношения.

Ситуационна тоналност: висока, неутрално-официална, неутрално-битова. В този случай – неутрално-битова.

Диалогично етикетно единство:

К-А. Това е моя приятелка от детинство. Познавате ли се?

К-Б. Не! Приятно ми е – Христова.

жжжжжж

2. С у б с т а н ц и о н н а п р и р о д а на паралингвистичното етикетно единство – жестова: *кимане с глава*.

3. П р а г м а т и ч е с к а ц е л е с ъ о б р а з н о с т: подчертана вежливост, преодолява и невъзможност за телесен контакт.

4. Ф у н к ц и о н а л н а з н а ч и м о с т: компенсира или синхронизира вербалния етикетен знак и е с приблизителен семантичен еквивалент: "приятно ми е".

Фреквентност: 57 случая. В 27 от тях жестът е в комбинация с други – най-често ръкуване.

1.2. С и т у а ц и о н е н к о м п л е к с: Семейна обстановка. Събрали са се две съседки, които разговарят пред чаши с кафе. Звъни се на вратата на домакинята (К-А), на 38 години – учителка, въвежда млада жена (К-Б) на 24 години, художничка, и я запознава със своята съседка.

Ситуационна тоналност: висока, неутрално-официална, неутрално-битова и фамилиарна. В случая: неутрално-битова.

Диалогично етикетно единство:

(К-А). Мими, това е моята бъдеща снаха: Петя от Варна.

(К-Б). Приятно ми е – Иванова, Петя.

жжжжжж

2. Субстанционна природа на паралингвистичното етикетно средство – жестове: *ръкуване*.

3. Прагматическа целесъобразност: телесният контакт подчертава добронамереност, добри чувства.

4. Функционална значимост: в синхрон с езиковата етикетна формула. Има приблизителен семантичен еквивалент: "Нямам лоши намерения".

Фреквентност: 52 случая.

1.3. Ситуационен комплекс: В централна поща на гише "Каса". Касиерът (К-А) брои пари, а към него от вътрешната страна на гишето се приближава мъж (К-Б) на около 40 години. Двамата си разменят реплики.

Ситуационна тоналност: висока, неутрално-официална, неутрално-битова и фамилиарна. В случая – неутрално-битова.

Диалогично етикетно единство:

К-А. Да ти се представя ттттт – аз съм новият отговорник на клон – 3.

К-Б. А-а-а, честито! Радвам се за теб.

мммммм (Вж. за тази мимика тук 1.5)

2. Субстанционна природа на паралингвистичното етикетно средство – телодвигателна: *лек поклон с тяло*.

3. Прагматическа целесъобразност: експресивност при изразяване на внимание, благоразположение.

4. Функционална значимост: синхронизира или компенсира вербалната етикетна формула. Има приблизителен семантичен еквивалент: "моите почитания".

Фреквентност: 52 случая.

1. 4. Ситуационен комплекс: В театъра преди започване на театралната постановка. На гардероба се срещат и поздравяват мъж на около 30-32 години (К-А) и жена (К-Б) на около 25-30 год. Срещата вероятно не е случайна, а очаквана.

Ситуационна тоналност: неутрално-официална, неутрално-битова и висока. В случая – неутрално-официална.

Диалогично етикетно единство:

К-А. Да Ви се представя... аз съм Диан Иванов ммммм

К-Б. Приятно ми е – Стефка Василева.

мммммм (Вж. за тази мимика тук, 1.5)

2. Субстанционна природа на паралингвистичното етикетно средство – мимическа: *целуване на ръка*.

3. Прагматическа целесъобразност: ритуално изказване на внимание, уважение.

4. Функционална значимост: в синхрон или като компенсация на вербален етикетен израз и с приближителен семантичен еквивалент: "моите уважения", "моите почитания" и под.

Фреквентност: 32 случая. Във всички комуникантите са мъже с висок социален статус.

1. 5. Ситуационен комплекс: Учителски съвет в началото на учебната година. Директорката (К-А), на около 50 год. представя на учителския колектив новата учителка по физика (К-Б), на около 30 години.

Ситуационна тоналност: висока, неутрално-официална, неутрално-битова и фамилиарна. В случая – висока.

Диалогично етикетно единство:

К-А. Уважаеми колеги, имам приятното задължение да ви представя нашата нова учителка по физика – Елена Димитрова.

К-Б. ммммм... Приятно ми е, че съм сред Вас. Благодаря за вниманието.

2. Субстанционна природа на паралингвистичното етикетно средство – мимическа: *усмивка – ведре, спокойна*.

3. Прагматическа целесъобразност: искреност, добронамереност и уважение към партньора.

4. Функционална значимост: в синхрон или компенсация на вербален етикетен знак. Има приблизителен

семантичен еквивалент: "приятно ми е", "удоволствие е за мен" и под.

Фреквентност: 20 случая.

1. 6. С и т у а ц и о н е н к о м п л е к с: Диско-клуб в ранните вечерни часове. На съседна маса разговарят двама младежи на около 18-20 години. Те са в рокерски якета и протрити джинси. Освен че вероятно са връстници, те може би са и приятели.

Ситуационна тоналност: неутрално-битова и фамилиарна. В този случай – фамилиарна.

Диалогично етикетно единство:

К-А. Гери, тая дете движи с тебе, има хубава приятелка. Запознай ме с нея, а?

К-Б. Пепа, я ела за малко. Ела се запознай с един приятел.

К-А. Радвам се, че ще се запознаеш с теб... Аз съм Кики...
Красимир Попов (...) мммммм

2. С у б с т а н ц и о н н а п р и р о д а на паралингвистичното етикетно средство – мимическа: *поглед опознаващ, изучаващ.*

3. П р а г м а т и ч е с к а ц е л е с ъ о б р а з н о с т: израз на нескрит, повишен интерес към партньора.

4. Ф у н к ц и о н а л н а з н а ч и м о с т: в синхрон или пък компенсира вербален етикетен знак. Има приблизителен семантичен еквивалент: "хубаво е, че вече се познаваме".

Фреквентност: 15 случая в устното речево общуване.

Оказва се, че българската речева практика не допуска широка употреба на средства (вербални и невербални) за (ВЕФ и ПЕК), при това е рядко ситуативно оправдана. В повечето случаи тя е стремеж на говорещия да "изглежда" вежлив, възпитан, културен и като цяло рядко е уместна. Вж. напр.:

– Приятно ми е... Денчева – каза Кметицата.

– Много се радвам... Наричат ме Коста. *Мерси!* (ВЕФ)

Той *стисна* крепко *ръката* ѝ. (ПЕК)

(Мишев, Г. Матриархат. С., НМ, 1978)

Представиха я на Пешев, тя промърмори: "Якимова,

благодаря!" (ВЕФ) И в следния миг малката и мургава *китка* *бе обхваната от дългите му пръсти.* (ПЕК)

(Станев, Л. Недей ми казва сбогом. Съвременник, 1978, 3)

При функционално-семантичното ситуативно изследване на диалогични етикетни единства в една от дванадесетте тематични етикетни ситуации се експлицират шестте паралингвистични етикетни кинеми. Те изграждат подсистемата на паралингвистичната етикетна кинетика за запознаване в българския етикет днес. Извършените наблюдения са фрагмент от едно по-голямо изследване, което си поставя за цел да опише в система българската паралингвистична етикетна кинетика.

В заключение е необходимо да се подчертае, че участието на паралингвистичните етикетни кинеми в книжно-разговорната реч у нас е факт и всяко едно по-нататъшно тяхно пренебрегване в лингвистичните проучвания би било неоправдано.

Познаването на паралингвистичната етикетна кинетика във функционален план е важно и за теорията, и за практиката на етикетното ни речево общуване.

ЛИТЕРАТУРА

Виденов, 1982: Виденов, М. Към българската паралингвистика – В: ГСУ, 72, 1982, № 1.

Георгиева, 1989: Георгиева, П. За българската паралингвистика, БЕ 1989, 4.

Йосифова, 1991: Йосифова, Р. Място на книжно-разговорната реч в системата на общонародния език – В: Проблеми на българската разговорна реч, ВТ, 1991.

Колшански, 1974: Колшанский, П. В. Паралингвистикой, М., 1974.

Ничева, 1987: Ничева, К. Наблюдения в областта на българската паралингвистика – В: Доклади, СБЕ, София.

Стефанова, 1991: Стефанова, М. За българската паралингвистична етикетна микросистема, том 1991 г. (хаб. труд).